

De persoonswaarneming van kinderen met gedragsstoornissen

door W. Matthys, W. Walterbos, L. Njio en
H. van Engeland

Samenvatting

Kernberg beschrijft het verband tussen het organisatieniveau van object/zelf representaties en dat van de persoonlijkheid als structuur. Hij onderscheidt verschillende niveaus van organisatie; tot de primitieve persoonlijkheidsorganisatie rekent hij de antisociale persoonlijkheid. Kinderen met gedragsstoornissen kunnen beschouwd worden als de jeugdige representant van de volwassene met een antisociale persoonlijkheid. Zoals hun persoonlijkheid primitief gestructureerd is, zo ook hebben ons inziens hun representaties een primitief organisatieniveau. In dit exploratief onderzoek gingen we na of deze veronderstelling aangaande de representaties van gedragsgestoorde kinderen te toetsen is met een onderzoeksmethode uit de empirische psychologie. Gekozen werd voor de methode van de vrije schriftelijke persoonsbeschrijving, in de psychologie van de sociale cognities bekend als methode voor het onderzoek van persoonswaarneming. De persoonsbeschrijvingen van gedragsgestoorde kinderen, in vergelijking met die van de normale controlegroep, waren inhoudelijk minder gedifferentieerd, vertoonden meer negatief affectief gekleurde zelfuitspraken, bevatten meer affectief beladen uitspraken, meer psychologische en minder zakelijke achtergrondinformatie, en ten slotte ook meer zelfbetrokken uitspraken. Deze bevindingen werden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van de theorie van de persoonswaarneming en de theorie van de objectrelaties.

Inleiding

Volgens DSM-III doen kinderen met gedragsstoornissen de fundamentele rechten van anderen geweld aan en/of overtreden belangrijke, bij de leeftijd passende normen en regels. Voorbeelden van een dergelijk patroon van antisociaal gedrag zijn: vechten met andere kinderen, manipuleren, stelen, onvoldoende rekening houden met de gevoelens en intenties van anderen. Vanuit een objectrelatieoogpunt is dit gedrag een manifestatie van een gebrekkige individuatie (Matthys 1986). Inderdaad, bij dit gedrag worden de interpersoonlijke grenzen overschreden, hetzij in fysieke of materiële zin, hetzij in psychologische zin. De gebrekkige individuatie van deze kinderen blijkt ook uit hun sterke afhankelijkheid van directe behoeftebevrediging, lijfelijke aanwezig-

heid, steun en controle van de volwassenen. Hiermee samenhangend missen velen het vermogen om zich tegenover volwassenen echt afhankelijk op te stellen vanwege hun krenkbaarheid en gering gevoel van eigenwaarde. Strijd met de volwassenen kleurt dan ook de opvoeding. Ze beleven hen niet als vanzelfsprekend acceptierend, betrouwbaar, steunend en hulpgevend, en gedragen zich dwingend, eisend en claimend. Van waaruit is deze opstelling te verklaren? De voorgeschiedenis van deze kinderen wordt vaak gekenmerkt door herhaalde wisselingen van ouderfiguren, langdurig bestaande gezinsdysharmonie en/of een beperkte emotionele beschikbaarheid van de ouders, vaak verband houdend met eigen psychiatrische - c.q. persoonlijkheidsstoornissen. Vanuit de psychoanalytische theorie van de objectrelatievorming wordt aannemelijk gemaakt dat zulke psychotraumatische ervaringen hun neerslag vinden in object/zelfrepresentaties die zich wezenlijk onderscheiden van die van het redelijk geïndividueerde neurotische kind (Solnit, 1982, 1986). Nu neemt Kernberg (1976) met betrekking tot volwassenen aan dat er een verband bestaat tussen het organisatieniveau van de object/zelfrepresentaties en dat van de persoonlijkheid. Zo zou de persoonlijkheidsstructuur van de volwassenen met een antisociale persoonlijkheid primitief georganiseerd zijn: het Es, ego en superego zijn als substructuren onvoldoende van elkaar gedifferentieerd. Hiermee in samenhang zouden de zelf/objectrepresentaties een laag organisatieniveau vertonen. In vergelijking met die van de rijpere persoonlijkheid van de meeste neurotici, zo veronderstelt Kernberg, zijn de object/zelfrepresentaties van de primitief georganiseerde persoonlijkheid minder van elkaar gescheiden, de deelrepresentaties van het object zijn niet stevig met elkaar vervlochten tot een totaalrepresentatie van het object (dit geldt ook m.b.t. het zelf), de deelrepresentaties met een verschillende gevoelskwaliteit ('goed', 'slecht') blijven van elkaar gesplitst (Kernberg 1976).

Wat voor volwassenen geldt, is ons inziens ook van toepassing op kinderen. Gedragsgestoorde kinderen zijn te beschouwen als de jeugdige representant van de volwassene met een antisociale persoonlijkheid. Ook hun persoonlijkheid is vanuit structureel oogpunt bekeken primitief georganiseerd; termen als een zwak ego en een onvoldoende ontwikkeld superego verwijzen hiernaar. Ook hun object/zelfrepresentaties, zo is onze hypothese, zijn primitiever georganiseerd dan die van het neurotische en het normale kind met een beter ontwikkelde persoonlijkheidsstructuur. Primitief kan, volgens de objectrelatieontwikkelingslijn, vertaald worden in termen van individuatie: zoals uit hun externe objectrelaties (het bovengeschetste sociale symptoomgedrag) hun gebrekkige individuatie blijkt, zo ook zouden hun interne objectrelaties (de object/zelfrepresentaties) hiervan moeten getuigen.

De psychoanalytische theorie van de objectrelatievorming helpt ons het klinische materiaal te ordenen en vormt een inspiratiebron voor het opzetten van de behandeling van gedragsgestoorde kinderen,

ook buiten de analytische setting (Matthys 1986). Echter de theorie (Kernberg 1976; McDevitt en Mahler 1980) laat zich kenmerken door globale formuleringen en een beperkte empirisch-analytische onderbouwing. In een exploratief onderzoek, waarvan hier verslag wordt gedaan, stelden we ons tot doel na te gaan of de uit de objectrelatietheorie af te leiden veronderstellingen aangaande de representaties van gedragsgestoorde kinderen, te toetsen zijn met een onderzoeksmethode uit de empirische psychologie. Een methode waarmee de persoonswaarneming wordt onderzocht leek hiervoor in aanmerking te komen. Onder persoonswaarneming wordt het actieve proces verstaan van selectie, interpretatie en ordening van informatie over anderen en zichzelf. De synonieme term impressievorming geeft aan dat men met persoonswaarneming doelt op de wijze waarop we ons indrukken of een beeld vormen van anderen en onszelf. Het onderzoek naar persoonswaarneming ontstond in de veertiger jaren vanuit de sociale psychologie (Asch 1946), werd vanaf de zestiger jaren ook op kinderen toegepast (Peevers en Secord 1973; Livesley and Bromley 1973) en vormt in de jaren tachtig een deelgebied van het meer omvattende domein van sociale cognities (Fiske en Taylor 1984). Nu menen we dat zelf/objectrepresentaties en persoonswaarneming naamgevingen zijn van eenzelfde psychologisch verschijnsel. Livesley en Bromley maken een onderscheid tussen een manifest, verbaal te expliciteren deel van de persoonswaarneming, en een veel uitgebreider, latent deel dat impliciet blijft. Ook de objectrelatietheorie ziet de representaties opgebouwd uit een bewust en een onbewust gedeelte (Sandler en Rosenblatt 1962). Het bewuste deel van de representaties komt overeen met het manifeste gebied van de persoonswaarneming, het onbewuste deel met het latente gebied van de persoonswaarneming. Wellicht is het onderzoek van het onbewuste deel van de innerlijke voorstellingswereld even zo belangrijk, zo niet belangrijker, dan dat van het bewuste deel. Sinds de 'cognitive shift' van de jaren zestig, de hernieuwde belangstelling binnen de Amerikaanse psychologie voor mentale processen, is empirisch onderzoek van onbewuste processen bij de informatieverwerking mogelijk (Beijk 1982). In eerste instantie richten wij ons echter op het verbaal geëxpliciteerde, bewuste deel, het verhaal zoals het door het kind gebracht wordt. In dit exploratief onderzoek werd de methode van de vrije persoonsbeschrijving gebruikt. We gaven kinderen de opdracht een hen bekende persoon schriftelijk te beschrijven. Men kan dit zien als een geheugentaak (Fiske en Taylor 1984): gevraagd wordt uit het geheugen de voorstelling van de persoon op te roepen. Het deel dat in de herinnering kan worden gebracht en opgeschreven wordt, vormt de te analyseren tekst. Hiervoor gingen we uit van de theorie van de persoonswaarneming die zich baseert op de algemene ontwikkelingstheorie van Werner (1957), op de structureel-cognitieve theorie van Piaget (Piaget en Inhelder 1966) en recentelijk ook op de schematheorieën van de cognitieve psychologie en van de theorie van

de informatieverwerking (Fiske en Taylor 1984). Zo werden de persoonsbeschrijvingen beoordeeld volgens de graad van differentiatie, organisatie, complexiteit, abstractie en egocentriciteit. Deze concepten uit de academische psychologie kunnen ons inziens tot op zekere hoogte vertaald worden in psycho-analytische objectrelatiebegrippen.

Methodes

Proefpersonen – De onderzoeksgroep bestond uit 14 gedragsgestoorde kinderen als zodanig geclassificeerd volgens DSM-III (de rubrieken 312.00, 312.10, 312.23, 312.21). De groep was samengesteld uit 10 jongens en 4 meisjes, met een gemiddelde leeftijd van 9.11 jaar (range 8.9 - 11.4 jaar) en een gemiddelde verbale intelligentie van 101 (range 81 - 121) gemeten met de WISC-R. Zij vertoonden geen specifieke ontwikkelingsstoornissen voor lezen en taal zoals gedefinieerd binnen de DSM-III rubrieken 315.00 en 315.31. Ten tijde van het onderzoek waren deze kinderen voor behandeling opgenomen in Vosseveld, buitenkliniek van de Kliniek voor Kinder- en Jeugdpsychiatrie van het Academisch Ziekenhuis Utrecht. Uit de gezinssamenstelling van het milieu voor opname bleek het frequente voorkomen van wisselingen van verzorgers/opvoeders in de voorgeschiedenis van de patiëntjes. Zo was slechts één van de 14 kinderen afkomstig uit een gezin waarvan beide opvoeders de eigen ouders waren. Alle andere kinderen waren afkomstig uit een éénoudergezin, een integratiegezin of een pleeggezin.

Bij de vader of de moeder van 9 van de 14 kinderen werd door zijn/haar behandelend psychiater dan wel door de kinderpsychiater een ernstige psychiatrische pathologie gediagnosticeerd, in de zin van een psychose, een persoonlijkheidsstoornis, een verslaving of een ernstige depressie.

De controlegroep werd gevormd door 56 kinderen uit de groepen 4 t/m 7 van een basisschool. De groep was samengesteld uit 24 jongens en 32 meisjes met een gemiddelde leeftijd van 9.2 jaar (range 7.2-11.9 jaar) en een gemiddelde verbale intelligentie van 102 (range 81-124). Ter toetsing van de gedragsverschillen tussen de onderzoeks- en controlegroep werd de Nederlandse versie van de Connors Teaching Rating Scale afgenomen (Blöte en Curfs 1986). De jongens uit de onderzoeksgroep scoorden op alle 5 dimensies, de meisjes op 3 van de 5 dimensies significant hoger dan de kinderen uit de controlegroep ($p < .05$, tweezijdig getoetst met de t-toets bij de jongens, en met de Mann-Whitney U-toets bij de meisjes).

Afnameprocedure – De kinderen maakten in telkens afzonderlijke sessies 5 schriftelijke persoonsbeschrijvingen: 2 over kinderen (een aardig of sympathiek en een niet aardig kind), 2 over volwassenen (een aardige of sympathieke en een niet aardige) en 1 over zichzelf. Bij de beschrijvingen van anderen moest steeds iemand van het eigen geslacht

gekozen worden. De instructie was zo open mogelijk ten einde het spontane en vrije karakter van de beschrijving te behouden. Het kind werd gevraagd een zodanige beschrijving te geven, dat iemand die de persoon niet kende, zich bij het lezen van het geschrevene een beeld kon vormen van wat voor iemand hij/zij is. De afnamesituatie was voor onderzoeks- en controlegroep verschillend. Omdat de opdracht veeleisend was voor gedragsgestoorde kinderen vond de afname in individueel verband plaats om eventueel verzet door middel van steun en aanmoediging op te vangen. Bij de controlegroep vond de afname plaats in groepjes van 4 à 5 kinderen.

Bewerking van de gegevens – Voor het beoordelen van de persoonsbeschrijvingen werd gebruik gemaakt van een scoringssysteem dat, op een enkele wijziging na, overeenkwam met dat van Livesley en Bromley. De beschrijvingen werden opgedeeld in uitspraken. Een uitspraak werd gedefinieerd als een zinsnede met relevante informatie over de beschreven persoon. Elke uitspraak werd naar de inhoud ondergebracht in één van de 36 categorieën. Zo werd de uitspraak 'zij heeft blond haar' ondergebracht bij de categorie uiterlijk, de uitspraak 'hij woont in Amersfoort' bij de categorie algemene informatie en identiteit, de uitspraak 'hij is snel jaloers' bij de categorie eigenschappen en gedragspatronen. De beschrijvingen werden nog eens apart beoordeeld op het voorkomen van persoonlijkheidskenmerken (b.v. vriendelijk, oneerlijk) en op de mate van organisatie (b.v. gebruik van de verbindingswoorden omdat, daarom, maar). Ten slotte werd gekeken naar het aantal uitspraken met een affectieve kleuring, hetzij in positieve zin (b.v. zij is een gezellig kind), hetzij in negatieve zin (b.v. hij kan slecht tegen grapjes).

Bij het interbeoordelaarsbetrouwbaarheidsonderzoek werden 40 beschrijvingen door 4 geoefende beoordelaars onafhankelijk van elkaar gescoord. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt (Cronbachs α) van de 4 beoordelaars bedroeg voor het aantal uitspraken .98, voor de inhoudscategorieën lag de coëfficiënt bij 25 van de 36 categorieën boven .70, voor het aantal keren dat één van de organisatiecategorieën werd gebruikt was de coëfficiënt .88; voor het aantal positief affectief gekleurde uitspraken .87, en voor het aantal negatieve .84; ten slotte voor het aantal persoonlijkheidskenmerken .58.

Bij de verschillende berekeningen werden de data van de 5 persoonsbeschrijvingen bij elkaar opgeteld. Eerst werd bij de controlegroep een variantieanalyse verricht met de variabelen geslacht, leeftijd en verbale intelligentie. Hierbij bleek verbale intelligentie geen significante invloed te hebben op de afhankelijke variabelen. Vervolgens werd een variantieanalyse uitgevoerd op de gegevens van de onderzoeks- en controlegroep met leeftijd en gedragsstoornis als onafhankelijke variabelen. In de controlegroep kwamen de kinderen van de groep 4 te vervallen om het leeftijdsverschil tussen beide groepen te reduceren. De

aldus overblijvende controlegroep bestond uit 17 jongens en 25 meisjes met een gemiddelde leeftijd van 9.7 jaar (range 8.2-11.9 jaar) en met een gemiddelde intelligentie van 102 (range 86-119). Bij een aantal afhankelijke variabelen konden alleen de gegevens van de jongens betrokken worden en wel bij die variabelen waarop geslacht een invloed had.

De resultaten

Alleen die resultaten worden aangegeven die relevant zijn voor de vergelijking van de onderzoeksgroep met de controlegroep (zie tabel). Per variabele wordt eerst genoemd of beide groepen van elkaar verschillen, vervolgens of de variabelen leeftijd, intelligentie en geslacht bij de controlegroep een invloed uitoefenden.

Het *aantal uitspraken* van de persoonsbeschrijvingen van de gedragsgestoorde jongens was geringer dan dat van de jongens van de controlegroep, zij het dat het verschil niet significant was ($p < .10$). In de controlegroep bevatten de persoonsbeschrijvingen van oudere kinderen meer uitspraken dan die van jongere ($p < .01$); meisjes deden meer uitspraken dan jongens ($p < .05$).

De persoonsbeschrijvingen van gedragsgestoorde kinderen bevatten een geringer *aantal inhoudscategorieën* dan die van de controlegroep ($p < 0.5$). Dit zou echter verband kunnen houden met het geringer aantal uitspraken, zij het dat dit verschil met de controlegroep niet significant was. Berekent men het aantal gebruikte categorieën in verhouding tot het aantal uitspraken, dan vervalt het verschil tussen beide groepen. Nu kan het aantal categorieën (in totaal 36) niet gelijkmatig oplopen met het aantal uitspraken. Het berekenen van het aantal inhoudscategorieën in verhouding tot het aantal uitspraken is dus niet helemaal terecht. Er doen zich twee mogelijkheden voor. Ofwel is het verschil in het aantal gebruikte categorieën tussen de twee groepen het gevolg van het verschil in lengte van de beschrijving. Het deel dat de kinderen van de controlegroep meer schreven, zou dan die inhoudscategorieën bevatten die het verschil tussen beide groepen bepalen. Volgens die gedachtengang zouden de gedragsgestoorde kinderen, indien ze meer hadden geschreven, even veel categorieën gebruikt hebben als de controlekinderen. Maar ook is het mogelijk dat, vanaf het begin, en dus over de hele beschrijving, de kinderen van de onderzoeksgroep van minder verschillende categorieën gebruik maakten. Om dit na te gaan werd het aantal verschillende categorieën geteld over eenzelfde aantal uitspraken, namelijk over de eerste 6. Deze berekening werd gedaan over de 5 persoonsbeschrijvingen van 12 kinderen uit de onderzoeksgroep en 34 kinderen uit de controlegroep. Het verschil in het gemiddeld aantal gebruikte categorieën tussen de onderzoeksgroep (10.41) en de controlegroep (11.97), was significant ($p < .05$, enkelzijdig getoetst met de t-toets), dit ondanks het feit dat de

Tabel: Resultaten variantieanalyses

Variabele:	onderzoeks- groep N = 14		controlegroep N = 56				invloed leeftijd	invloed geslacht	invloed stoornis
			groep 4 N = 13		groep 5 t/m 7 N = 43				
	jongens N = 10	meisjes N = 4	jongens N = 7	meisjes N = 6	jongens N = 17	meisjes N = 26	F	F	F
Aantal uitspraken			X	X	X	X	7.42**	5.58*	
	X				X		4.93*		N.S.
Aantal inhouds- categorieën			X	X	X	X	11.86***	N.S.	
	X	X			X	X	N.S.		5.04*
Eigenschappen en gedragspatronen			X	X	X	X	N.S.	N.S.	
	X	X			X	X	N.S.		9.76**
Persoonlijkheids- kenmerken			X	X	X	X	N.S.	9.50**	
	X				X		N.S.		N.S.
Algemene informa- tie en identiteit			X	X	X	X	12.64**	N.S.	
	X	X			X	X	11.11**		5.80*
Gezin en familie			X	X	X	X	6.87*	N.S.	
	X	X			X	X	6.36*		11.06**
Affectief gekleurde uitspraken			X	X	X	X	N.S.	N.S.	
	X	X			X	X	N.S.		21.12***
Negatief affectief gekleurde uitspra- ken in zelfbeschrij- ving	X				X		N.S.		4.33*
Evaluatieve uitspraken			X	X	X	X	N.S.	N.S.	
	X	X			X	X	N.S.		6.15*
Interacties proefpersonen met beschreven persoon			X	X	X	X	N.S.	5.01*	
	X				X		N.S.		16.96***

N.S. = niet significant * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

Daar de groepen, waarvan de gegevens bij de variantieanalyse opgenomen werden, steeds verschilden, is met een X aangegeven welke groepen in de analyse betrokken werden.

bij deze berekening betrokken onderzoeksgroep een half jaar ouder was dan de controlegroep (gemiddelde leeftijd bedroeg resp. 10.1 en 9.7 jaar). Hieruit mag geconcludeerd worden dat het geringer aantal inhoudscategorieën bij de onderzoeksgroep, zoals eerst absoluut berekend werd, geen verband houdt met de geringere lengte van de beschrijving, maar met een minder gebruik maken van verschillende inhoudscategorieën over de gehele beschrijving. In de controlegroep bevatten de persoonsbeschrijvingen van de jonge kinderen minder inhoudscategorieën dan die van de oudere kinderen ($p < .001$).

Voor een vergelijking van de hierna volgende gegevens werd steeds uitgegaan van relatieve aantallen: de getallen werden berekend in verhouding tot het totale aantal uitspraken.

De gedragsgestoorde kinderen deden meer uitspraken die ondergebracht konden worden bij de inhoudscategorie *eigenschappen en gedragspatronen* (b.v. hij is gauw jaloers, hij jukt vaak), dan de kinderen van de controlegroep ($p < .01$).

De jongens van de onderzoeks- en controlegroep onderscheidden zich niet van elkaar in het gebruik van het *aantal persoonlijkheidskenmerken* (b.v. oneerlijk, vriendelijk, brutaal). In de controlegroepen gebruikten de meisjes vaker persoonlijkheidskenmerken dan de jongens ($p < .01$).

De persoonsbeschrijvingen van de gedragsgestoorde kinderen bevatten minder uitspraken betreffende *algemene informatie en identiteit* (b.v. hij woont in Amersfoort, zij zit in de zesde klas, hij is 11 jaar) dan die van de kinderen van de controlegroep ($p < .05$). Ook de jonge kinderen van de controlegroep deden minder uitspraken die bij deze categorie konden worden ondergebracht ($p < .01$).

De gedragsgestoorde kinderen deden minder uitspraken over *gezin en familie* dan de kinderen van de controlegroep ($p < .01$), zo ook de jongere kinderen van de controlegroep in vergelijking met de oudere ($p < .05$).

De persoonsbeschrijvingen van de gedragsgestoorde kinderen bevatten meer *affectief gekleurde uitspraken* dan die van de controlekinderen ($p < .001$).

Ook bevatten de zelfbeschrijvingen van de gedragsgestoorde jongens in verhouding tot het totaal aantal affectief gekleurde uitspraken meer *negatief affectief gekleurde uitspraken* (b.v. ik word gauw kwaad), dan die van de controlekinderen ($p < .05$). Gedragsgestoorde kinderen deden meer *evaluatieve uitspraken* (b.v. dat vind ik goed van mijzelf) dan de kinderen van de controlegroep ($p < .05$).

Gedragsgestoorde jongens beschreven de personen meer vanuit hun *eigen interacties met de beschreven persoon* (b.v. hij speelt vaak voetbal met mij) dan de controlekinderen ($p < .001$). In de controlegroep deden de meisjes dit meer dan de jongens ($p < .05$).

Op het gebied van de *organisatie* onderscheidden de groepen zich niet van elkaar.

Discussie

Het geringer aantal inhoudscategorieën van de persoonsbeschrijving van de gedragsgestoorde kinderen kan gezien worden als een manifestatie van een geringe inhoudelijke verscheidenheid. Werner ziet de ontwikkeling als een toename van differentiatie, integratie en hiërarchische organisatie. Ook de structureelcognitieve theorie beschrijft de ontwikkeling van weinig gedifferentieerde structuren naar sterk gedifferentieerde, complexe structuren (Flavell 1985). De geringe inhoudelijke verscheidenheid van de persoonsbeschrijvingen van de gedragsgestoorde kinderen en van de jongere kinderen van de controlegroep willen wij beschouwen als een manifestatie van een primitief niveau van differentiatie of cognitieve complexiteit. Ook in de objectrelatietheorie wordt de term differentiatie gebruikt, echter meestal in de zin van gescheidenheid van object en zelf. Soms wordt er ook verscheidenheid van elementen onder verstaan (Solnit en Neubauer 1986). Primitievere representaties worden dan gekenmerkt door een geringere verscheidenheid van elementen (zoals dit bij de onderzoeksgroep het geval is); ze zijn hierdoor meer deelrepresentaties dan totaalrepresentaties. De vraag is nu in welk opzicht de voorstellingen inhoudelijk gezien minder complex of gedifferentieerd, beperkter of eenzijdiger zijn.

De categorie algemene informatie en identiteit kwam in de persoonsbeschrijvingen van gedragsgestoorde kinderen minder voor dan in die van de controlegroep. Het opnemen van minder achtergrondinformatie zou kunnen getuigen van een minder brede 'scope' op de beschreven persoon. Dit is mogelijk een teken van onrijpheid wijzend op een nog beperkt vermogen om voldoende afstand te nemen tot de beschreven persoon en deze, vanaf die afstand, breed in beeld te brengen. In deze richting wijzen twee bevindingen. Ten eerste gaven oudere kinderen van de controlegroep meer algemene informatie en informatie over de identiteit dan jongere kinderen dat deden. Tevens plaatsten de oudere kinderen van de controlegroep de beschreven persoon in een bredere sociale context door meer dan de jongere kinderen informatie te geven over gezin en familie. Behalve dat de gedragsgestoorde kinderen minder achtergrondinformatie gaven, deden ze ook minder uitspraken over het gezin en de familie; het ligt echter voor de hand dat het laatste te verklaren is vanuit hun opname in de kliniek.

Gedragsgestoorde kinderen gebruikten meer psychologische uitspraken zoals bleek uit het vaker voorkomen van de categorieën, eigenschappen en specifieke gedragspatronen. Dit, samen met de bevinding van het minder vaak voorkomen van de concrete categorie algemene informatie en identiteit, zou volgens de theorie van Piaget moeten wijzen in de richting van een hoger ontwikkelingsniveau, hetgeen tegen de verwachting in is. Aan het vaker voorkomen van psychologische uitspraken en het minder vaak voorkomen van concrete uitspra-

ken kan echter vanuit een recent onderzoek op dit gebied een andere interpretatie gegeven worden. In het onderzoek van Honess (1981) maakten kinderen beschrijvingen na een meer open instructie te hebben gekregen dan die van Livesley en Bromley; in tegenstelling tot deze laatsten legde Honess geen beperkingen op met betrekking tot uiterlijk en kleding. Honess vond oudere kinderen nog vaak concrete informatie geven en, verhoudingsgewijs, niet meer psychologische categorieën gebruiken dan jongere. Alle concrete categorieën stegen zelfs met de leeftijd, zij het dat, in verhouding tot het totaal aantal uitspraken, alleen de categorie uiterlijk een significante stijging vertoonde. Ook in onze controlegroep gaven de oudere kinderen meer zakelijke, concrete informatie over de identiteit van de beschreven persoon, dan de jongere kinderen dat deden. Volgens Honess is het voorkomen van concrete versus abstracte categorieën niet zo'n juiste maat van (on)rijpheid. Andere auteurs delen die mening (Peevers en Secord 1973; Shantz 1983). Honess concludeert dat de mate van complexiteit of verscheidenheid in het geven van én concrete én psychologische informatie wellicht een beter criterium is voor het bepalen van het ontwikkelingsniveau dan enkel het voorkomen van psychologische uitspraken, hetgeen tot nog toe vooral gehanteerd werd. Als dit zo is dan hebben de inhoudelijk minder complexe persoonsbeschrijvingen van de gedragsgestoorde kinderen een lager niveau dan die van hun normale leeftijdsgenoten.

Waarom nu zouden gedragsgestoorde kinderen meer psychologische informatie geven? Vanaf 8-9 jaar gaan kinderen personen onderling onderscheiden uitgaande van invariante gedragsverschillen, zoals uitgedrukt in persoonskenmerken. Dit leidt ertoe dat ze tijdelijk een eenzijdig beeld vormen van personen; informatie die niet past in de ontdekte invariantie wordt niet opgenomen (Livesley en Bromley 1973). Het is mogelijk dat gedragsgestoorde kinderen, die zich in hun relaties onzeker voelen en op behoeftebevrediging ingesteld zijn, in sterkere mate op die invariantie of voorspelbaarheid gericht zijn en daardoor meer in psychologische termen denken. Over psychologische uitspraken merken Kanselaar en Van der Linden (1983) op dat deze pas dan getuigen van een hoog rijpingsniveau als duidelijk is dat de bewering het resultaat is van een afleidingsproces, waarbij uitgegaan werd van direct waarneembaar gedrag. Of dit het geval is bij de gedragsgestoorde kinderen hebben wij niet nagegaan. Behalve dat een psychologische uitspraak kan volgen op een zorgvuldige observatie van concreet gedrag kan een dergelijke uitspraak ook een blijk zijn van een vooral subjectieve en affectieve instelling bij het waarnemen van of denken over personen. Dit laatste is mogelijk het geval bij gedragsgestoorde kinderen.

In deze richting wijst de bevinding over het vaker voorkomen in hun beschrijvingen van affectief gekleurde uitspraken van zowel positieve als negatieve aard. Deze resultaten liggen in dezelfde lijn als die van

het onderzoek van Millich en Dodge (1984). Zij vonden dat agressieve en hyperactieve jongens zich van normale jongens en van jongens met andere psychiatrische stoornissen onderscheiden, door een geringere aandacht voor neutrale, sociaal-relevante gegevens. Sterk positieve en negatieve gegevens onthielden ze echter wel. Deze jongens namen ook minder gegevens op alvorens tot een gevolgtrekking over te gaan, waardoor ze meer risico liepen foute afleidingen te maken. Zelfs wanneer hen hetzelfde aantal gegevens gepresenteerd werd, onthielden ze er toch minder dan de kinderen van de controlegroepen, waarbij het verschil bepaald werd door de minder sensationele, neutrale gegevens. Ook onze groep gedragsgestoorde kinderen gaf minder neutrale, zakelijke informatie en deed meer affectief geladen uitspraken dan de controlegroep.

Nu is er mogelijk een verband tussen deze affectieve oriëntatie en de geringere differentiatie of complexiteit van de persoonsbeschrijvingen. In haar onderzoek naar de complexiteit van sociale schema's, onderzocht Linville (1982) de relatie tussen extreem waarden van anderen en zichzelf, en de complexiteit van de representaties. Zij vond personen met een beperkte cognitieve complexiteit of differentiatie anderen meer extreem evalueren dan personen met meer gedifferentieerde representaties. Nu hebben we weliswaar bij de gedragsgestoorde kinderen, die minder gedifferentieerde of complexe beschrijvingen maakten, niet nagegaan of ze meer extreem evalueren; wel vonden we ze vaker affectieve en evaluatieve uitspraken doen dan de controlegroep. Interessant is ook het onderzoek van Linville (1982) naar het verband tussen complexiteit van de zelfrepresentatie en stemmingswisselingen: bij een hoge complexiteit werden minder stemmingswisselingen gezien en minder wisselingen in de zelfwaardering na falen of succes. Het klinisch bekende verschijnsel van sterke wisselingen in stemming en daarmee verbonden (dys)regulatie van het gedrag bij gedragsgestoorde kinderen, zou verband kunnen houden met een beperkte cognitieve complexiteit van hun zelfrepresentaties en de daarmee verbonden grote wisselingen in zelfwaardering.

Ook de objectrelatietheorie beschrijft het verband tussen het rijpingsniveau van de object-zelfrepresentaties, de regulatie van het self-esteem en de stemmingswisselingen. De representaties van de primitief georganiseerde persoonlijkheid hebben sterk behoeftebevredigende kenmerken. De medemens wordt niet zozeer als totale persoon voorgesteld, maar als deelpersoon, van belang voor zoverre hij/zij een functie vervult in de regulatie van het self-esteem en de bevrediging van behoeften. Omdat zijn zelfwaardegevoel laag is, blijven de representaties van de primitief georganiseerde persoonlijkheid sterk afhankelijk van de affectieve voeding die de ander al dan niet geeft. Ook zouden de representaties innerlijk weinig gedifferentieerd zijn, en de representaties van object en zelf onvoldoende van elkaar gescheiden. Enkele van bovengenoemde kenmerken vonden we bij onze onder-

zoekspopulatie terug: een geringe innerlijke differentiatie, meer negatief-affectief gekleurde uitspraken in de zelfbeschrijving, terwijl het grote aantal psychologische en affectief gekleurde uitspraken zou kunnen wijzen op de functie die de ander vervult met betrekking tot behoeftebevrediging en regulatie van het zelfwaardegevoel. De geringere aandacht voor de zakelijke achtergrondinformatie kan geïnterpreteerd worden als een blijk van een geringere distantie tot of gescheidenheid van de beschreven persoon. Dat gedragsgestoorde kinderen anderen meer in interactie met henzelf beschrijven in vergelijking met normale leeftijdgenoten, kan geïnterpreteerd worden als een blijk van een grotere zelfbetrokkenheid, waarbij de ander vooral beleefd wordt in functie van eigen wensvervulling.

Conclusie

Voor het empirisch onderzoek van het bewuste deel van de object-zelf-representaties en het manifeste deel van de persoonswaarneming bij kinderen met gedragsstoornissen werd, in een exploratief onderzoek, de methode van de schriftelijke vrije persoonsbeschrijving toegepast. Uit de resultaten leiden we af dat gedragsgestoorde kinderen zich op een voor hen kenmerkende wijze van normale leeftijdgenoten onderscheiden in hun representaties en persoonswaarneming. Ter toetsing van de basishypothese betreffende het verband tussen het organisatie-niveau van de persoonlijkheid en het ontwikkelingsniveau van de representaties, zouden bij de vergelijking met gedragsgestoorde kinderen ook kinderen met stoornissen doch met een beter ontwikkelde persoonlijkheidsorganisatie, zoals neurotische kinderen, betrokken moeten worden. Met dit onderzoek werd een start gemaakt.

Literatuur

- Asch, S. (1946), Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 258-290.
- Beijk, J. (1962), De herontdekking van psychoanalytische denkbeelden in de cognitieve psychologie. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 8, 203-216.
- Blöte, A., en L. Curfs (1986), Het gebruik van de Connors Teacher Rating Scale in Nederland. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 41, 226-236.
- Fiske, S., en S. Taylor (1984), *Social cognition*. Random House, New York.
- Flavell, J. (1985), *Cognitive development*. Prentice Hall, New Jersey.
- Honess, T. (1981), Girls' and boys' perception of their peers: Peripheral vs. central and objective vs. interpretative aspects of free descriptions. *British Journal of Psychology*, 72, 485-497.
- Kanselaar, G., en J. van de Linde (1983), *Sociaal cognitieve complexiteit* (thesis), Utrecht.
- Kernberg, O. (1976), *Object-relations theory and clinical psychoanalysis*. Jason Aronson, New York.
- Linville, P. (1982), The complexity-extremity effect and age-based stereoty-

- ping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 193-211.
- Linville, P. (1982), Affective consequences of complexity regarding the self and others. In: M. Clark en S. Fiske (red.), *Affect and cognition*. Erlbaum, New Jersey.
- Livesley, W., en D. Bromley (1973), *Person perception in childhood and adolescence*, J. Wiley, Londen.
- Matthys, W. (1986), Objectconstantie: de betekenis voor de behandeling van het gedragsgestoorde kind. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 28, 383-403.
- McDevitt, J., en M. Mahler (1980), Object constancy, individuality and individuation. In: I. Greenspan en G. Pollock (red.), *The course of life 1*, 407-423, NIH, New York.
- Millich, R., en K. Dodge (1984), Social information processing in child psychiatric populations. *Journal of Abnormal Child Psychology* 12, 471-490.
- Peevers, S., en P. Secord (1973), Developmental changes in attribution of descriptive concepts to persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 120-128.
- Piaget, J., en B. Inhelder (1966), *La psychologie de l'enfant*. Presses Universitaires de France, Parijs.
- Sandler, J., en B. Rosenblatt (1962), The concept of the representational world. *Psychoanalytic Study of the Child*, 17, 128-145.
- Shantz, S. (1983), Social cognition. In: J. Flavell en E. Markman (red.), *Handbook of child psychology: cognitive development* (vol. III), Wiley, New York.
- Solnit, A. (1982), Developmental perspectives on self and object constancy. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 37, 201-218.
- Solnit, A. (1986), Introduction. In: R. Lax, S. Bach en A. Burland (red.), *Self and object constancy*. The Guilford Press, New York.
- Solnit, A., en P. Neubauer (1986), Object constancy and early triadic relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25, 23-29.
- Werner, H. (1957), *Comparative psychology of mental development*, International University Press, New York.

De schrijvers zijn respectievelijk als kinderpsychiater, orthopedagoog, statisticus en hoogleraar werkzaam in de Kliniek voor Kinder- en Jeugdpsychiatrie van het Academisch Ziekenhuis, Catharijnesingel 101, 3511 GV Utrecht.

Met dank aan F. Zwart voor de methodologische adviezen en aan L. Schrijnemakers, M. Hoogduin en I. Morang voor hun bijdrage tot de verzameling van de data.

Het artikel werd geaccepteerd voor publikatie op 31-8-'87.